

СИСТЕМА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ГАРАНТІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

«Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1], — проголошує частина 2 статті 3 Конституції України. Таким чином держава виступає як основний гарант захисту прав людини і громадянина.

В Україні на конституційному рівні закріплено політику держави, що заснована на визнанні і захисті загальнолюдських цінностей, якими є людина, її честь і гідність, життя, недоторканність та безпека. Права і свободи людини, згідно зі ст. 3 Конституції України, та їх гарантії визначають суть та зміст діяльності держави. Тому вперше на конституційному рівні встановлено головний обов'язок держави — утвердження та забезпечення прав і свобод людини.

Як вже зазначалося вище, права, свободи й обов'язки людини і громадянина є основоположною частиною чинної Конституції України. Однак, лише встановлення прав і свобод навіть і у нормативно-правовому акті найвищої юридичної сили не є показником їх реалізації. Успіх у реальному використанні прав і свобод цілком залежить від дотримання та гарантованості всього їх комплексу. Саме тому для гарантування можливості ними користуватися держава повинна створити відповідний механізм, що буде відповідати за захист даних прав, свобод та обов'язків людини.

Даний механізм виступає в якості гарантій реалізації прав і свобод людини. Гарантії основних прав і свобод людини і громадянина можна охарактеризувати як систему норм, принципів, засобів та умов, що забезпечують у своїй сукупності здійснення конституційних прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина [2; 3; 4].

Отже, конституційно-правовими гарантіями забезпечення правового статусу осіб без громадянства в Україні виступають передбачені Конституцією України умови, засоби та механізми, за допомогою яких забезпечується реалізація конституційних прав і свобод осіб без громадянства в Україні.

В юридичній літературі на сьогодні немає єдиної позиції стосовно класифікації гарантій.

Система гарантій — це умови, засоби й методи, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод особи [4, 176].

Деякі науковці [5] вважають, що система юридичних гарантій побудована за дворівневою схемою — міжнародного рівня та гарантій внутрішньодержавного рівня, де міжнародно-правові гарантії виступають в комплексі глобальних і регіональних міжнародних конвенцій (рекомендацій) і забезпечуються діяльністю міждержавних об'єднань та їх органів.

Л. В. Міхневич зміст внутрішньодержавних гарантій бачить у способах реалізації прав і свобод, їх захисті, що надається даною державою [5, 43]. Внутрішньодержавні гарантії, за його класифікацією, використовують за кількома чинниками:

Серед внутрішньодержавних гарантій безпосереднє здійснення прав і свобод забезпечують правові гарантії, які є гарантіями застосування норм права [6, 20]. Вони зумовлюють правомірність дій у справі додержання і захисту прав і свобод людини.

Спільної думки дотримуються юристи-науковці А. М. Колодій, А. Ю. Олійник, Ю. М. Тодика, які до системи гарантій прав і свобод людини і громадянина включають передумови політичного, економічного, соціального, ідеологічного та правового характеру, що необхідні для їх реалізації, включаючи механізми їх охорони і захисту [2, 224].

Очевидно, тому практична реалізація конституційних прав і свобод, на переконання багатьох вчених юристів [4, 176; 7, 57], забезпечується двома категоріями гарантій: загальні гарантії та спеціальні (юридичні) гарантії. Загальні гарантії, за визначенням О. Ф. Фрицького, охоплюють всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на практичне здійснення прав

і свобод громадян, на усунення можливих причин і перешкод щодо їх неповного або неналежного здійснення, на захист прав від порушень.

Аналізуючи відповідні здобутки вчених-юристів, систему конституційно-правових гарантій захисту правового статусу осіб без громадянства розглядаємо у розрізі загальносоціальних гарантій та гарантій спеціально-юридичних.

Зауважимо, що фундаментальною основою загальносоціальних гарантій забезпечення правового статусу осіб без громадянства є стаття 1 Конституції України, що проголошує Україну соціальною державою. Згідно з цією статтею, держава повинна забезпечити належні соціальні гарантії як для громадян, так і для негромадян своєї країни.

До загальносоціальних гарантій забезпечення правового статусу осіб без громадянства належать:

- 1) соціальні гарантії;
- 2) економічні гарантії;
- 3) культурні гарантії.

До іншої категорії конституційно-правових гарантій відносять спеціально-юридичні гарантії.

Правові гарантії в цілому – це встановлені законом засоби безпосереднього використання, додержання, виконання та застосування норм права [6, 20]. Додержання правових гарантій є однією з головних умов забезпечення законності і правопорядку в державі і в усіх галузях суспільного життя. Весь комплекс правових гарантій найширше визначено в Конституції та законах України. Крім того, існують гарантії, які належать до тієї чи іншої галузі права і підсилюють конституційні, такі як кримінально-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові тощо.

Основний Закон України визначає нашу державу як демократичну, правову, де права і свободи людини та їх гарантії визначають спрямованість діяльності держави, а також стверджується як визначний критерій правового характеру законодавства. Дана норма Закону розповсюджується на всі гілки державної влади. Тобто конституційне положення про захист прав і свобод осіб без громадянства належить не тільки до нормативно-правової системи правової держави, а й до її інституційної системи – до всіх гілок влади, їх правотворчої, правозастосовчої та правозахисної діяльності [6, 21].

Отже, й комплекс загально-юридичних гарантій забезпечення правового статусу осіб без громадянства будемо розглядати як нормативно-правові юридичні гарантії, з одного боку, та організаційно-правові (або інституційно-правові)

юридичні гарантії, – з іншого.

Значимо, що до нормативно-правових гарантій, як юридичних засобів захисту прав і свобод, належать норми матеріального і процесуального права.

Інституційно-правові юридичні гарантії забезпечення конституційно-правового статусу осіб без громадянства – це законодавчо підтверджена діяльність відповідних державних органів, інституцій, що спрямована на створення умов для організації, здійснення та захисту апатридами своїх прав та обов'язків. Основний Закон України чітко визначає систему органів та осіб, які покликані захищати права і свободи людини. Це, насамперед, Президент України – як гарант прав і свобод людини і громадянина (ст. 102), Верховна Рада України, яка, приймаючи закони, визначає права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод (ч. 1 ст. 22), Кабінет Міністрів України, що вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина (ч. 2 ст. 116), місцеві державні адміністрації (ч. 2 ст. 199), система судів загальної юрисдикції та спеціалізовані суди (ст. 125), Конституційний Суд України (ст. 147 Конституції та ст. 42 Закону України «Про Конституційний Суд України»), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (ч. 17 ст. 85), прокуратура, адвокатура, інші правоохоронні органи України.

Конституція України значно розширила захист прав та свобод як своїх громадян, так і осіб без громадянства, закріпивши право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

З цього випливає, що захист прав і свобод осіб без громадянства в Україні покладається як на державу їх перебування, так і на міжнародне право. Кожному надається право на прямий доступ до міжнародних правозахисних органів.

Так, у частині третій статті 55 Конституції України встановлено, що кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасницею яких є Україна. Це конституційне положення відповідає вимогам ст. 26 Європейської конвенції з прав людини [8]. Разом з тим, слід підкреслити, що використати це право може лише громадянин, держава якого приєдналася до міжнародних стандартів,

ратифікувавши відповідні документи. Право на самозахист встановлено частиною четвертою тієї ж статті Конституції, де кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Безумовно, цілий комплекс засобів з розгляду питання про порушення та відновлення порушених прав людини покладається на держави-учасниці міжнародних договорів із захисту прав і свобод як громадян країни, так і негромадян.

Весь комплекс захисту прав і свобод осіб без громадянства на європейському рівні базується на Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод. Безпосередньо питаннями захисту їх прав і свобод опікуються спеціалізовані органи, так звані Європейський суд з прав людини, Європейська комісія з прав людини та Комітет Міністрів Ради Європи.

Звернемо увагу на те, що в сучасний період утвердження на міжнародному рівні ідеї, де людина виступає як найвища соціальна цінність, та підвищення ролі і значення міжнародних стандартів щодо механізмів забезпечення їх захисту, формується ще одне право людини як право на міжнародний захист.

У світлі глобальних міжнародних проблем, як-от демографічних, економічних, соціальних, об'єм прав і свобод людини визначається не тільки окремими особливостями тієї чи іншої країни, а й потребами міжнародного співтовариства, його

розвитком в цілому. З'явилась ідея побудови нового міжнародного правового порядку. Людина перестає бути лише внутрішньою проблемою держави, слідом за цим розширюється верховенство норм міжнародного права відносно норм внутрішнього законодавства щодо прав людини. Згідно з цим з'являються нові перспективи захисту прав і свобод людини і громадянина.

Безумовно, можна констатувати той факт, що в Україні існує велика кількість засобів захисту прав і свобод осіб без громадянства. Кожен має право будь-якими незабороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Водночас, на жаль, аналізуючи чинне законодавство та практику реалізації гарантій прав і свобод, ми не можемо говорити про її досить високий правовий рівень. Поки що фактично вони мають більш декларативний, ніж реальний характер, більшою мірою проголошені, ніж гарантовані.

На нашу думку, визнання та закріплення на законодавчому рівні кожного права і свободи повинно одночасно на законодавчому рівні супроводжуватися усіма елементами юридичного механізму їх забезпечення. Більше того, єдність системи гарантій забезпечує більш повний та ефективний комплекс із забезпечення гідних умов життя та захисту порушених прав і свобод осіб без громадянства. Саме це повинно відкрити нові можливості захисту прав і свобод осіб без громадянства в Україні.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. – К., 1996. – 80 с.
2. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посібн. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.
3. Конституційне право України: Підручник для студентів вищих навч. закладів/ За ред. акад. АпрН України, докт. юрид. і політ. наук, проф. Ю. М. Тодики, докт. юрид. і політ. наук, проф. В. С. Журавського. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.
4. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 536 с.
5. Міхневич Л. В. Конституційне право зарубіжних країн (загальна частина): Навч. – метод. посібн. для самост. вивч. – К.: КНЕУ, 2005. – 164 с.
6. Волинка К. Г. Правовий статус особи та гарантії реалізації прав і свобод за Конституцією України. – К., 1998. – 76 с.
7. Конституційні гарантії захисту у сфері правоохоронної діяльності: Матеріали наук.-практ. конф. (24–25 вересня 1999 року). – Дніпропетровськ: Дніпропетровський юр. ін-т МВС України., 1999. – 420 с.
8. Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод. Дополнительные протоколы. – М.: Норма, 1996. – 63 с.

Т. І. Мендеграл,
ад'юнкт кафедри конституційного
та міжнародного права
Київського національного університету
внутрішніх справ